

A személyes értékek változása egyetemisták családjainak három generációjában: a közösségi kohézió fellazulása

Changes in personal values in three generations of university students' families: the loosening of community cohesion

Csorba László¹ – Bán Szabina²

Absztrakt: A kutatásba 201 egyetemista, illetve mindegyikük 1-1 szülője, illetve nagyszülője került bevonásra. A résztvevőket a személyes értékeik tekintetében vizsgáltuk. Elkülönítésre kerültek a leginkább meghatározó elsődleges értékek, a mögöttes értékek, illetve az úgynevezett anti-értékek. A szülők lényegében a három generáció átlagát jelenítik meg. A nagyszülők számára sokkal fontosabb a közösségük fenntartása, a hagyományok tisztelete, a nemzeti érzelmek és a vallás. Egy tipikus gyermeknél ezek már anti-érték kategóriába esnek, miközben olyanok lépnek elő értéknek, melyek a nagyszülők számára anti-értékek. Jelentős hatása van az értékek átörökítésére a család méretének és a lakóhely, település nagyságának. Megvizsgálásra került a három generáció áldozatvállalása is. Személyek javára történő áldozatvállalás esetében kevésbé nagy a különbség a három generáció között, mint ügyek esetében. A gyermekek ugyanakkor már inkább vállalnának áldozatot az állatokért – a másik két generációval ellentétben – mint települése lakóiért. A hittársak pedig már lényegében csak a nagyszülőknek fontosak. Az eredmények alapján a gyermekeknek azok az értékek lazultak fel, melyek a közösségi kohézió erősségét tartják fenn, azokkal szemben, melyek az egyéni boldogulást szolgálják. Különösen azért figyelemre méltóak az eredmények, mert a minta családi értelemben zárt volt, tehát nem mások szüleivel, nagyszüleivel kerültek összehasonlításra a gyermekek.

Kulcsszavak: *emberi értékek, közösségi kohézió, normakerülés, áldozatvállalás*

JEL-kódok: *A13, B52, O35, Z12*

---

¹ Dr. CSORBA László, PhD egyetemi docens [Associate Professor],
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem [Eszterházy Károly Catholic University]
(csorba.laszlo@uni-eszterhazy.hu)

² BÁN Szabina kutatási asszisztens,
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem [Eszterházy Károly Catholic University]
(ban.szabina@uni-eszterhazy.hu)

Abstract: The study surveyed 201 university students and 1 parent and 1 grandparent of each of them, in terms of their personal values. The most dominant primary values, the underlying values and the so-called anti-values were separated. The parents essentially represent the average of the three generations. For grandparents, maintaining their community, respect for traditions, national feeling and religion are more important. For the typical child, these fall into the category of anti-values, while many of the values that grandparents still consider to be anti-values become values for them. The size of the family and the size of the municipality of residence have a significant impact on the transmission of values. The sacrifice of three generations was also examined. In the case of sacrifice for the benefit of persons, the difference between the three generations is less pronounced than for other matters. Children, however, were more likely to sacrifice for animals than for the inhabitants of their settlement, unlike the other two generations. Companions are now essentially only important to grandparents. The results suggest that the values that maintain the strength of community cohesion have been loosened in children, as opposed to those that serve individual well-being. The results are particularly noteworthy because the sample was closed in the family sense, so children were not compared with other parents or grandparents.

Keywords: *social values, personal values, community cohesion, norm avoidance, sacrifice*

JEL Codes: *A13, B52, O35, Z12*

Bevezetés

Az emberek nem gépek, nem robotok, de a különbség nem csak abban van közöttük, hogy az emberek képesek érezni. Az embereket – a hétköznapokban – nem lehet úgy beprogramozni, mint egy ipari robotot. Többé-kevésbé ugyanis hatással lesznek rá a társadalmi intézmények, kiváltképp, ha nem munkavégzésről, hanem azon kívüli tevékenységekről, magatartásról lesz szó. Jelentős részben az intézményi közgazdaságtani ág megerősödésének is köszönhetően, ma már széleskörűen elfogadott, hogy „az intézmények számítanak” (North, 1994, 1. o.). A társadalmi intézmények egy része – így a jogszabályok – formálisak, míg jelentős részük informális. A társadalmi intézmények azonban nem azonosak a társadalmi – nem anyagi – kultúrával. Nem csak azért, mert a társadalmi kultúra lényegében teljes egészében informális, hanem főképpen azért, mert a kultúra nem csak „játékszabályok” gyűjteménye, mint ahogy a társadalmi intézmények az. A kultúra egy része – az értékek, a hitek és az attitűdök – csak hatást gyakorolnak számos

normára, szabályra, illetve az ezeknek való megfelelési szándékra, de önmagukban nem szabályok.

A normák, a szabályok nem húzódnak meg a háttérben, azoknak megismerhetőnek, „láthatónak” kell lenniük annak érdekében, hogy a betarthatóság alapfeltétele adott legyen. Az értékek, hitek és attitűdök leginkább azonban láthatatlanok, létükre legfeljebb abból lehet visszakövetkeztetni, hogy miként döntenek, cselekszenek, viselkednek az emberek bizonyos helyzetekben (Samuelson, 1938). A Samuelson-féle kinyilvánított preferencia elvével viszont az a gond, hogy a döntésekből, cselekedetekből, viselkedésből nagyon nehéz, sok esetben szinte lehetetlen visszafejteni a mögöttes értékeket, hiteket és attitűdöket. Ennek az az oka, hogy ezek komplex módon fejtik ki hatásukat, így nehézkes egyénileg be- és lehatárolni azokat, másrészt sok esetben pontosan a normák és szabályok – köztük a jogszabályok – betartási kényszere módosítja, és így elfedi az értékek, hitek és attitűdök hatásait.

A társadalmi értékek közvetlen megismerése igen nagy módszertani kihívást jelent, ahogyan az a World Values Survey több évtizedes kutatásaiából, annak eredményeiből látható. Jellemzően nem lehet egyenesen rákérdezni egy érték meglétére, annak erősségére, pontosan azért, mert többnyire nem csak emberi, hanem egyben társadalmi értékekről is szó van. Márpedig ebben az esetben a kutatás alanyai „értékesnek” kívánják magukat láttatni, ezért a válaszok érvényessége gyakran erősen kérdéses lehetne egyenes rákérdezés esetén (Minkov, 2012). Így általában a normákon, hiteken és attitűdökön keresztül próbálják megismerni, feltárni az emberi és társadalmi értékeket. Itt azonban hasonló nehézségekkel kell szembe nézni, mint amelyek a kinyilvánított preferenciák kapcsán már tárgyalásra kerültek. Ugyanakkor nem szabad lemondani arról, hogy az értékek közvetlenül is megismerhetőek, feltárhatóak legyenek, erre tett kísérletet e tanulmány alapjául szolgáló kutatás.

Az emberi értékek – a kultúra más elemei mellett – jelentős mértékben szocializáció által jönnek létre. A szocializáció egyik legfontosabb közege a család. Mindig lehet ellenpéldát találni, azonban a családtagok nem csak külsőleg, de kulturálisan, így emberi értékek szempontjából is nagymértékben hasonlítanak egymásra. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a fiatalabb generáció emberi értékei ne legyenek azonosak az idősebbekével. Különös tekintettel arra, hogy a szocializáció másik fontos szinterei az iskolák, vagy – újabban – a közösségi hálók.

A generációk változása örök téma. „Jobbak”-e, vagy „rosszabbak” a mai fiatalok, középkorúak, vagy idősek, mint voltak az ő felmenőik ebben az életszakaszban. Az is sokakat érdekel, hogy amennyiben van változás, akkor az előnyös az érintettek számára, vagy sem.

E tanulmány azt tűzte ki céljául, hogy a vizsgált családok esetében együtt, illetve külön-külön generációnként is meghatározza mely emberi értékek a leginkább meghatározóak, melyek a kevésbé fontos, mögöttes értékek, és melyek az úgynevezett anti-értékek, melyek nem követendőek, hanem éppen ellenkezőleg.

A tanulmány első részében a szakirodalom, majd a módszertan kerül áttekintésre. Ezt követően kerülnek az eredmények bemutatásra. Végül a következtetések kerülnek levonásra.

A nem anyagi kultúra és a társadalmi, emberi értékek

Kroeber és Kluckhohn (1967:357) 164 féle, kultúrára vonatkozó meghatározást áttekintve a kultúra fogalmát a következőképpen határozták meg: A kultúra explicit és implicit magatartási mintázatokból áll, melyek szimbólumokban fejeződnek ki az erőfeszítések eredményeképp, megkülönböztetve egymástól az emberi csoportokat, beleértve az alkotásokat is. A kultúra magja tradicionális, azaz történelmileg kialakult, kiválasztódott elméleteket, gondolatokat foglal magába, különös tekintettel az ezekhez kapcsolódó értékekre.” A nem anyagi kultúra alatt szubjektív értékek, attitűdök, hitek, orientációk, illetve mögöttes feltételezések együttesét értjük, melyek az emberek magatartását, tevékenységét, egymás közötti viszonyait befolyásolják (Huntington 2000:xv). A kultúra elemei nem feltétlenül vannak maradéktalanul összhangban egymással, illetve nem magától értőden támogatják a termelékenység, a hatékonyság növekedését, illetve általában a gazdasági, társadalmi fejlődést (Porter 2000).

Coleman (1990) a társadalmi, szervezeti, vagy családi – továbbra sem anyagi jellegű – értékeket pusztán az adott közösséghez tartozók olyan személyiségi jellemzőiként határozza meg, amely a genetikai adottságokhoz hasonlóan az emberi sokszínűség egyik oka. Mögöttes tényezőként mindenre hatással van, de lényeges szerepe szerinte sokkal inkább a szinte kötelező érvényű normáknak van, illetve lehet. A neoklasszikus iskola kiemelkedő képviselője, Arrow (1951) szerint pozitív – vagy legalábbis nem negatív – a kapcsolat a társadalmi és az egyéni értékek között, azaz a társa-

dalom tagjai tekintetében mégis beszélhetünk valami olyan közös nevezőről, mely sokak viselkedését hasonlóan befolyásolja. Arrow (1951) hangsúlyozza, hogy nehéz az értékeket – melyek nem azonosak az ízléssel – pontosan meghatározni, már csak abból az okból is, hogy egyes értékek más értékekről is szólhatnak. Az értékek Krech, Crutchfield és Ballachey (1962) szerint általános befolyást gyakorolnak annak a közösség a tagjainak a cselekedetire, mely az adott értékeket magáénak vallja, aszerint él. Az értékeknek kellő mértékben általánosnak, széles hatásspektrumúnak kell lennie, hiszen rengeteg különböző cselekvési helyzetben szükséges biztosítania azt, hogy előnyösebb, hasznosabb cselekvési alternatíva kerülhessen megvalósításra (Hofstede – Hofstede – Minkov 2010). Az értékek hét jellemzőjét különböztette meg Schwartz (2016):

1. Az értékekben a kívánatos célok fontosságáról való meggyőződések fejeződnek ki;
2. Aktiválásukkor az értékek érzelmeket váltanak ki;
3. Az értékek olyan alapvető célok, amelyek meghatározott helyzetek sokaságára vonatkoznak;
4. Az értékek vagy tudatosan vagy tudattalanul motiválják a viselkedést, az észlelést és az attitűdöket;
5. Az értékek hatásai a különböző, releváns értékek közötti átváltásokok keresztül jelentkeznek;
6. Az értékek a cselekvések értékelésének mércéjeként szolgálnak, emberek és események értékelése esetében;
7. Az értékek fontosságuk szerint viszonylag tartós, hierarchikus rendszerben vannak rendeződve.

Schwartz (1999) szerint az értékek a személyek kívánatosnak tartott megközelítési szempontjai a bizonyos cselekvési helyzetekben való alternatíva-választására, illetve bizonyos személyek minősítésére, emberi eredetű események értékelésére vonatkozóan. E megközelítési szempontok ismerete segít megérteni azt, hogy mi lehet bizonyos cselekedetek mozgatórugója, vagy, hogy egyes személyek miért lehetnek társadalmilag értékesebbek, mint mások. Ugyanakkor az értékek nem csak megközelítési szempontként mutatják az irányt, hanem egyben megvalósítandó célokként is értelmezhetők. Később Schwartz (2012) tíz egyetemes érték kategóriát különböztetett meg: hatalom, teljesítmény, hedonizmus, stimuláció, önismerés, univerza-

lizmus, jóindulat, hagyomány, megfelelés és biztonság. Ezt tovább bővítette (Sagiv, Schwartz, 2022) 19 érték kategóriára, melyek négy csoportba rendezhetők: önmeghaladás, megőrzés, önfejlesztés és a változásokra való nyitottság. Az értékek nincsenek teljes összhangban egymással, esetenként akár ellentétesek is lehetnek, így együttes alkalmazásuk kompromisszumokat, átváltásokat követelhet meg (Schwartz, Cieciuch, 2022).

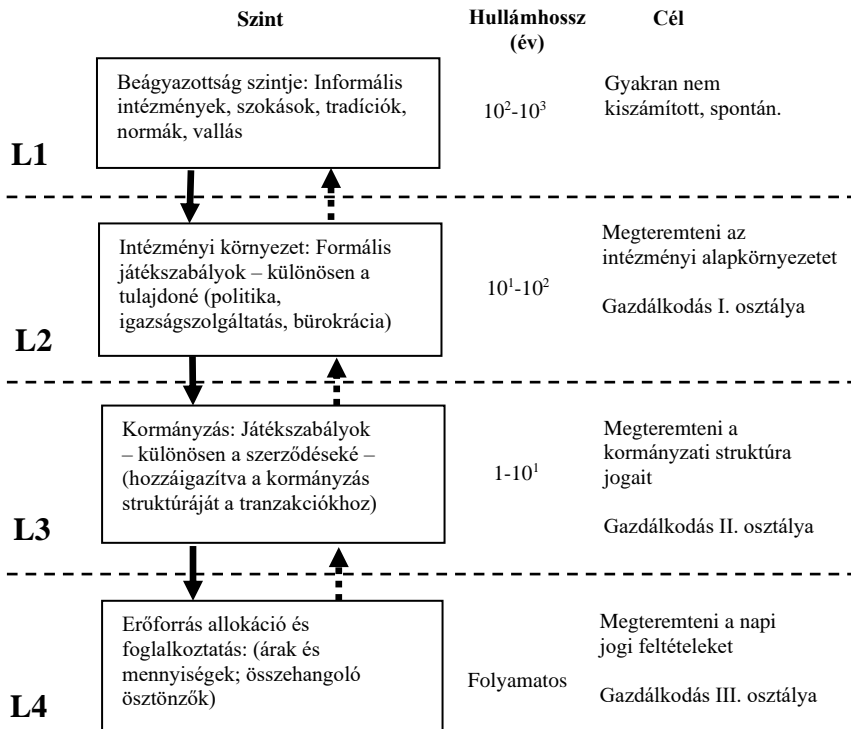
Összességében az értékek nagy stabilitást mutatnak, az egyes országok között évtizedek alatt is csak kis elmozdulások mutathatók ki (Beugelsdijk – Maseland – Hoorn, 2015). Országon belül is jellemzően nagy a stabilitás, azonban az úgynevezett orientáló értékek nagyfokú stabilitása mellett az úgynevezett motiváló értékek kisebb stabilitást mutatnak (Fischer et al., 2011). A kultúrát az intézmények stabilizálják, míg a gazdasági környezet módosulásai inkább a változások irányába hatnak (Tang – Koveos, 2008). Lényeges társadalmi, környezeti hatások – így a Covid pandémia is – az értékek stabilitására jelentős befolyást gyakorolhatnak: egyes értékek feljebb, mások lejjebb kerülhetnek az értékek rangsorában (Daniel et al. 2022).

Veblen (1899) hangsúlyozza, hogy a mindenkorai intézmények – beleértve a társadalmi értékeket is – a korábbi környezeti feltételekre adott korábbi válaszok szabállyá szilárdult állapotai. Ebből adódóan a jelen feltételeinek csak kivételesen szerencsés helyzetben felelhetnek meg maradéktalanul. Így többé-kevésbé mindig változtatási kényszer áll fenn vonatkozásukban, hogy hatékonyságuk – amennyiben az egyáltalán lehetséges – helyreálljon. E szükségszerű hatékonyságnövelési igénnyel állítható szembe a közösség stabilitás iránti vágya, s ennek kézelfogható hozadékai. Shepsle (1986) osztja Riker (1980) álláspontját, miszerint az intézmények megdermedt, de nem megfagyott izlésvilágai a szereplőknek. Ideig-óráig tartósak, szereplők szempontjából hálás, hogy van mihez előzetesen nyúlni, ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy a tevékenységek végrehajtása érintetlenül hagyja a releváns intézményeket.

Williamson (2000) az intézményeket aszerint csoportosította (1. ábra), hogy milyen időtáv alatt változhatnak meg ezek érdemben, illetve, hogy az ebből a szempontból stabilabb intézmények milyen módon hatnak a rövidebb idő alatt megváltoztathatókra. Williamson 4 szintet különböztet meg. A legelső szinten – ami az ábrán legfelül helyezkedik el - a leginkább beágyazódott informális intézmények helyezkednek el. Ezek meghatározzák a második szint formális intézményeit, melyek a harmadik, a kormányzási szint szempontjából meghatározók. A negyedik szinten már folyamatos a változás, változtatás lehetősége, hiszen itt történik az intézményrendszer finomra hangolása a változó körülményekhez, célokhoz.

Ugyanakkor az egyes szintek visszacsatolás révén hatással vannak azokra, melyekre ráépültek.

Vannak, akik vitatják a Williamson-féle intézményi hierarchiát (Helfer, 2022) abban az értelemben, hogy a beágyazottság szintjén lévő intézmények valójában mégsem olyan stabilak, hiszen könnyen és hatékonyan befolyásolhatók a politikai intézmények által. Bunders és Akkerman (2022) is úgy találta empirikus kutatásai alkalmával, hogy a Williamson-féle alapintézmények koránt sincsenek úgy beágyazva, mint azt korábban – maga Williamson is – gondolta. Ez komoly probléma forrása is lehet, hiszen így az intézmények könnyen túlságosan változékonnyá is válhatnak, miközben persze, ez a változékonyság előnyös is lehet, például a környezeti változásokhoz való alkalmazkodás tekintetében.

1. ábra: A Williamson-féle intézményi hierarchia

Forrás: Williamson (2000) 597. o.

Buchanan (1965) azt elemezte/megvizsgálta/elemezte, hogy a normakövető, illetve a mindenkori célszerűség szerint döntő szereplők közösségen belüli aránya miként befolyásolja az adott gazdasági szereplő célmegvalósítási eredményességét (1. táblázat).

1. táblázat: A lehetséges világok típusai az egyén és a társadalom többi tagjának normakövetési szándéka szerint

Világ típusa	Törvény (§) vagy saját célszerűség (♣)?	
	Szereplő	Többiek
Legrosszabb világ	§	Mindenki ♣
Kutyavilág	♣	Mindenki ♣
Elkötelezett egy vegyes világban	§	½ § ½ ♣
Célszerűen egy vegyes világban	♣	½ § ½ ♣
Idealista világ	§	Mindenki §
Legjobb világ	♣	Mindenki §

Forrás: Buchanan (1965. 3-5. o.) alapján saját szerkesztés

Adott gazdasági szereplő a fennálló szabályokat szintén vagy szigorúan kötelezőnek érezheti magára nézve, vagy alkalmazhatja őket a célszerűség szellemében fakultatív módon. Szereplőnk számára a legkevésbé bizonytalan, s ezáltal legeredményesebb gazdálkodást az eredményezné, ha a vonatkozó szabályokat rajta kívül mindenki szigorúan betartaná, míg ő maga erről szabadon dönthetne. A legbizonytalanabb, a „lehetséges legrosszabb” világ ugyanakkor az lenne számára, amikor egyedül maradt a szabályok szigorú tiszteletével, miközben mindenki más kötöttségek nélkül szabadon dönthet (Buchanan, 1965. 4. o.).

Buchanan rámutat arra, hogy minél kisebb létszámú egy közösség – például egy oligopolisztikus piac -, annál kevésbé tűri el azt, hogy valamely tagja saját célszerűségi döntéseket hozzon, a szabályok esetleges figyelmen kívül hagyásával. Ennek oka, hogy a szabályokat kreatívan alkalmazó szereplő ebben az esetben a többiek által közvetlenül érzékelhetően negatív hatást gyakorol azok eredményes gazdálkodására. (Buchanan, 1965. 9. o.). Ugyanakkor a kisebb közösség méret kisebb tranzakciós költségekkel jár, ami az információk beszerzése vonatkozásában döntő lehet, s kisebbek a kikényszerítés költségei is. A kisebb közösség ugyanakkor hatékonyabban képes lehet olyan szabályok létrehozására, amelyek szükségtelenné teszik a szabályok alkalmazásának esetleges elkerülését, annál az egyszerű oknál

fogva, hogy ezek a szabályok olyan eredményességet „garantálnak” a szereplőknek, amelyet normakerüléssel csekély lehetséges hozadékért nem ésszerű kockáztatnia senkinek sem. A csoport mérete azonban nem az egyedüli lényeges tényező a normakerülés szempontjából, hiszen lényeges szerepe van a társadalmi értékek milyenségének is: a potyautas jelenség megjelenése és kiterjedése, mélysége fokmérője a társadalmi értékek minőségének is (Albenese, Fleet, 1985). Bizonyos társadalmi értékek – mint például a bizalom – támogatják az együttműködést, a közös értékteremtést, a közösség fejlődését, míg mások – például az önzőség, az ügyeskedés – éppen ellenkezőleg (Kanck, Keefer, 1997). A gyorsan változó üzleti és egyéb környezet nagy nyomást fejt ki az emberi értékekre, még hozzá olyan irányba, mely a közösségi kohézió ellen hat, miközben pont ezzel ellentétes változás – a kohézió erősödése – lenne kívánatos (Carden, Caskey, Kessler, 2022).

Módszertan

Kutatási kérdés (1): a vizsgált Schwartz-féle 31 lehetséges érték kategóriából melyek a legfontosabbak, és melyeket nem osztják a válaszadók?

Hipotézis (1): a legfontosabb osztott értékek a családhoz, illetve az együttműködéshez, míg a nem osztott értékek a normakerüléshez kapcsolódnak.

Kutatási kérdés (2): van-e különbség családon belül a generációk között az osztott és nem osztott értékek tekintetében?

Hipotézis (2): a fiatalabbak kevésbé helyezkednek szembe a normakerüléshez és a kisebb együttműködéshez kapcsolódó értékekkel.

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem 201 hallgatója, illetve mindegyikük egyik szülője, valamint nagyszülője került megkérdezésre 2023. februárjában. Összesen tehát a minta nagysága – a 3 generációt tekintve – 603 fő.

A személyi adatok felvétele az életkorra, a nemre, a lakóhelyre és a született (tehát nem a még élő) testvérek számára vonatkozott. A lakóhely tekintetében olyan kevés volt mindhárom generációban a budapestiek aránya, hogy a az statisztikailag nem kerülhetett értékelésre.

Az első két kérdés az áldozatvállalásra vonatkozott: személyek, illetve ügyek tekintetében. Ezt követően 31 lehetséges emberi érték került 5 fokú

skálán értékelésre: elsőként a környezetében élőket, majd önmagát kellett a megkérdezettnek értékelnie. Erre azért volt szükség, hogy meg lehessen állapítani, mely értékek élveznek prioritást, melyek mögöttes értékek, s végül melyek az úgynevezett anti-értékek. Az elsődleges értékek esetében önmagát sokkal magasabb pontszámmal honorálta a megkérdezett, mint környezetét. Mögöttes értékek esetén nem volt ilyen magas az önértékelési többlet. Az anti-értékek esetében pedig önmagának a környezeténél kisebb osztályzatot adott a megkérdezett. Az önmagának adott osztályzatok kapcsán rangsor készült, ahol a viszonyítási alaphoz – ami a teljes mintára nézve az előző osztályzati rend szerint legutolsó még éppen érték (és nem anti-érték) nemzeti érzelműség volt a maga 3,2 átlagosztályzatával – képesti többlet számított. A nemzeti érzelmű alatt nacionalistát értünk, melyhez elvileg nem kapcsolódik olyan általános negatív jelentés, mint az utóbbi esetében tapasztalható. Az így kialakított két dimenzió lehetőséget adott egy két-dimenziós értéktérkép kialakítására. Ezt követően gyermekvállalással és korrupcióval kapcsolatos normák kerültek a megkérdezettek által értékelésre. E tanulmány – elsődlegesen terjedelmi okokból – az emberi értékekre vonatkozó eredményekre fókuszál.

Eredmények

Az átlagéletkora a megkérdezett hallgatóknak 22, szüleiknek 50, nagyszüleiknek 74 év volt.

2. táblázat: a minta összetétele nemek szerint

	Férfi	Nő
Gyermek	34%	66%
Szülő	24%	76%
Nagyszülő	19%	81%

Forrás: saját szerkesztés

A hallgatói minta megfelelően tükrözte az egyetem közgazdász hallgatóinak nemi összetételét (2. táblázat). Azonban a szülők és nagyszülők esetében a nők már felülreprezentáltak, ami egy jelzés arra nézve, hogy a szülők, illetve nagyszülők közül inkább a nők voltak azok, akikben megfelelő együttműködési szándék, illetve segítőkészség volt.

3. táblázat: a minta összetétele a lakóhely típusa szerint

	Község	Kisváros	Megyeszékhely	Budapest
Gyermek	45%	37%	17%	1%
Szülő	45%	37%	16%	2%
Nagyszülő	48%	35%	14%	3%

Forrás: saját szerkesztés

A budapesti lakóhelyű megkérdezettek (3. táblázat) olyan kis arányban voltak jelen a mintában, hogy csak a másik lakóhely-típus szerint kerültek elemzésre a válaszok. A mai vidéki gyermekek szülei és nagyszülei között több volt a budapesti. Ugyanakkor, mivel budapesti hallgatója – az ottani egyetemek miatt – nagyon kevés van az egyetemnek, így azok a nagyszülők, szülők sem tudtak megjelenni, akik vidékiek voltak, majd Budapestre költöztek.

4. táblázat: a minta összetétele a született (tehát nem biztos, hogy még élő) testvérek száma szerint

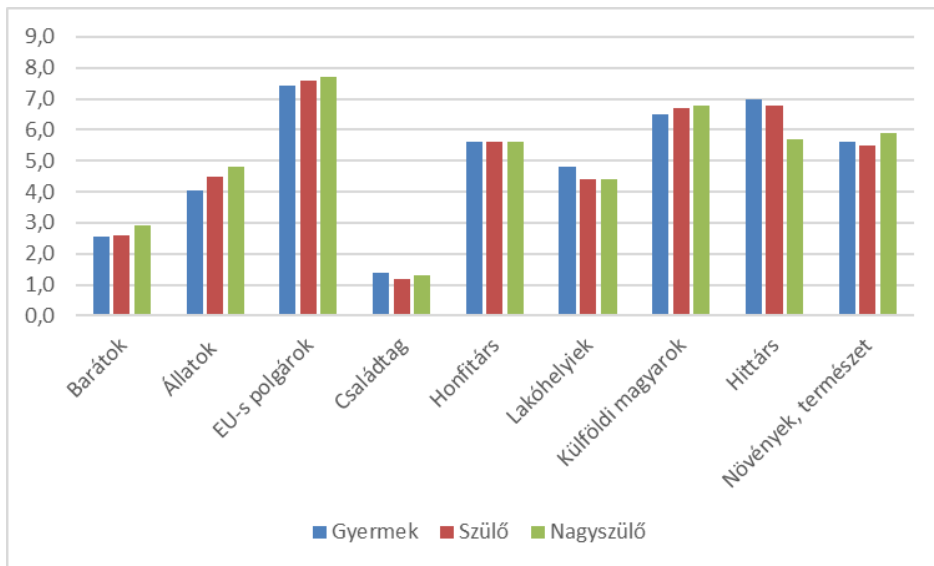
	0	1	2	3	4	5	5+
Gyermek	15%	53%	23%	7%	1%	1%	0%
Szülő	14%	61%	13%	8%	2%	1%	1%
Nagyszülő	11%	29%	25%	15%	10%	3%	7%

Forrás: saját szerkesztés

A testvérek számára vonatkozó adatokból (4. táblázat) látható, hogy – az egyetemi hallgatók családjában – a legalább 4 gyermekes családok száma két generáció alatt 35%-ról 9%-ra esett vissza. Eközben a testvérek nélküli – egygyermekes – családok aránya lényegesen nem változott.

Elsőként a válaszadók – lehetséges áldozatvállalás szempontjából – fontossági sorrendbe helyezték a megadott csoportokat (2. ábra). Az előzetes várakozásoknak megfelelően a család esetében vállalnának leginkább áldozatot a válaszadók. Ezt követően a csoport és a válaszadó közötti kapcsolati távolság növekedésével csökken a válaszadó áldozatvállalási képessége. Így a lakóhelyi közösség érdekében sokkal nagyobb az áldozatvállalási hajlandóság, mint az uniós polgárok esetében. A hittársak alig, a külföldön élő

magyarok lényegesen fontosabbak ebből a szempontból, mint az uniós polgárok. Ugyanakkor a nagyszülők még lényegesen több áldozatot vállalnának hittársaikért, mint a gyerekeik, de főleg az unokáik. Ezzel szemben az állatok és a természet védelme a nagyszülőknek a legkevésbé fontos. Az állatok védelme annál fontosabb, minél fiatalabb korosztályhoz tartozik valaki. A gyerekek esetében az állatvédelem fontosabb, mint a szomszédság érdekében való áldozatvállalás. Összességében megállapítható, hogy a három generáció között szignifikáns különbség mutatható ki az állat- és növényvédelem ($\chi^2 =$, $P=0,$), illetve a szomszédság és a barátok ($\chi^2 =$, $P=0,$) tekintetében. Azonban a legnagyobb különbség a hittársak érdekében való áldozatvállalás kapcsán figyelhető meg. Ez már a nagyszülők esetében sem volt kiemelkedően magas, de ennél lényegesen alacsonyabb a két fiatalabb generáció esetében.

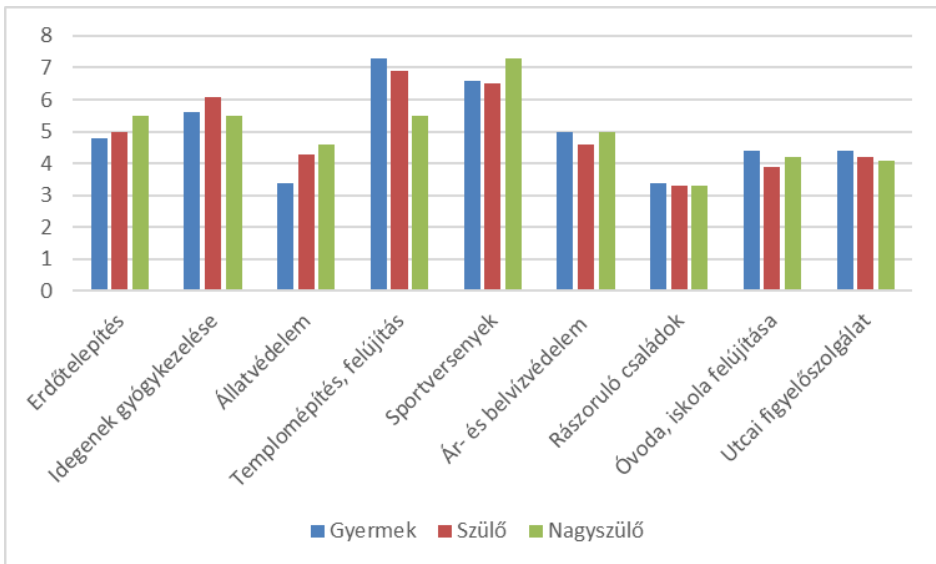

2. ábra: Áldozatvállalási rangsor csoportok esetében (1=legfontosabb)

Forrás: saját szerkesztés

Ezt követően a válaszadók a lehetséges áldozatvállalás szerint helyezték fontossági sorrendbe a megadott ügytípusokat is (3. ábra). A három generáció között khi négyzet próba alapján (5% szignifikanciaszint) nincs szignifikáns különbség abban, hogy a legfontosabb ügy a rászoruló családok segítése. A gyerekeknek az állatvédelem is nagyon fontos ügy, miközben az idősebb generációk inkább vállalnának áldozatot óvoda, iskola felújítása, vagy

utcai figyelőszolgálat működtetése érdekében. Az erdőtelepítés annál fontosabb ügy, minél fiatalabb valaki. Ugyanakkor az erdőtelepítés még mindig fontosabb minhárom generáció számára, mint idegenek gyógykezelésének támogatása. Általában legkevésbé a templomépítés és a sportversenyek rendezése érdekében vállalnának áldozatot az emberek. Ugyanakkor a templomépítés és felújítás a nagyszülőknek fontosabb még az erdőtelepítésnél, vagy az idegenek gyógykezelésének támogatásánál is. A két fiatalabb generáció számára a templomépítés a legkevésbé fontos, ennél még a sportversenyek szervezését is fontosabbnak ítélik meg. Összességében megállapítható, hogy az ügyek tekintetében – kivéve a rászoruló családok támogatását – szignifikáns különbség áll fenn khi négyzet próba alapján (5% szignifikanciaszint) a generációk között, mint a támogatható személyek esetében.

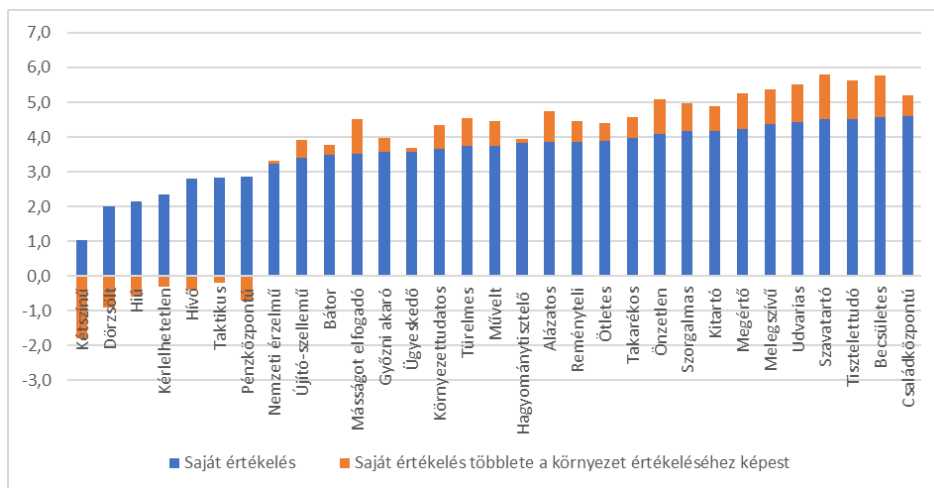

3. ábra: Áldozatvállalási rangsor ügyek esetében (1=legfontosabb)

Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezés során – Schwartz (2012) érték kategóriái alapján – 31 féle lehetséges emberi érték került a válaszadók közül értékelésre (4. ábra). Ezek között – ellenőrző jelleggel – olyan is volt, melynek egyöntetű volt az elutasítása: a kétszínűség. Voltak hagyományosan erős értékek, mint például a szorgalmasság, vagy a család-központúság, de olyan is, melyek általános ismert értékek, de erősségük nem olyan magától értődő. Ilyen például a kreativitás, műveltség, vagy a bátorság. Voltak olyan értékek is a listában, melyek

egyesek számára igen, mások számára kevésbé jelenthettek értéket, így például a pénzközpontúság vagy az ügyeskedés és taktikázás. Mivel az emberek hajlamosak magukat minden tekintetben – így az emberi értékek esetében is – felülosztályozni, így elsőként a környezetüket kellett a 31 lehetséges érték szerint 1-5-ig terjedő skálán osztályozni, az iskolai osztályzásnak megfelelően. Ezt követően került sor, hasonlóképpen, önmaguk osztályozására.

4. ábra: a 31 vizsgált érték önértékelése, illetve ennek a környezet értékeléséhez viszonyított többlete a 3 generációban

Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezettek által vallott és osztott értékek úgy váltak egyértelműen meghatározottá, hogy a környezet értékeléséhez lett viszonyítva az önértékelés. Ugyanis – ritka, önkritikus válaszadóktól eltekintve – szinte minden ember jobbnak tartja magát a lakóhelye környezeténél. Hogy mit is értünk jobb, és szó szerint értékesebb alatt, az az által határozódik meg, hogy milyen lehetséges emberi érték esetében ad a megkérdezett jobb osztályzatot magának, mint környezetének. Ahol ez történik, ott valódi értékről beszélhetünk. Abban az esetben viszont, ha az önértékelés – rendre – alacsonyabb, mint a környezet értékelése, akkor a szóban forgó emberi érték úgynevezett anti-érték, aminek valójában az ellentettje a valódi érték. A kétszínűség például nyilvánvalóan ilyen anti-érték, aminek az ellentettje – az egyenesség – a valódi érték. A valódi emberi értékek közötti erősségi sorrend meghatározására is fel lett használva a módszer. Így azok lettek elsődleges értékek, amelyek esetében a környezet értékelésénél legalább 0,5 osztályzattal minősítették magukat feljebb a megkérdezett személyek.

5. táblázat: a három generáció elsődleges, mögöttes és anti értékei

	Elsődleges értékek ≥0,5	Mögöttes értékek 0,5> >0	Anti-értékek 0>
Mindhárom generáció együttesen (erősségi sorrendben)	Becsületes Őszinte Tisztelettudó Udvarias Melegszívű Együttérző Önzetlen Család-centrikus Szorgalmas Kitartó Alázatos Takarékos	Reményteli Türelmes Művelt Ötletes Másságot elfogadó Környezet-tudatos Győzni akaró Újító szellemű Bátor Hagyománytisztelő Ügyeskedő Nemzeti érzelmű	Taktikus Hívő Pénz-központú Kérlelhetetlen Hiú Dörzsölt Kétszínű
Gyermekek (különbség)	Ki: család-centrikus Szorgalmas Takarékos Be: másságot elfogadó Győzni akaró		Ki: taktikus Be: hagyománytisztelő Nemzeti érzelmű
Szülők (különbség)	Be: reményteli Türelmes Kreatív		-
Nagyszülők (különbség)	Be: hagyománytisztelő Türelmes		Ki: hívő Be: újító szellemű

Forrás: saját szerkesztés

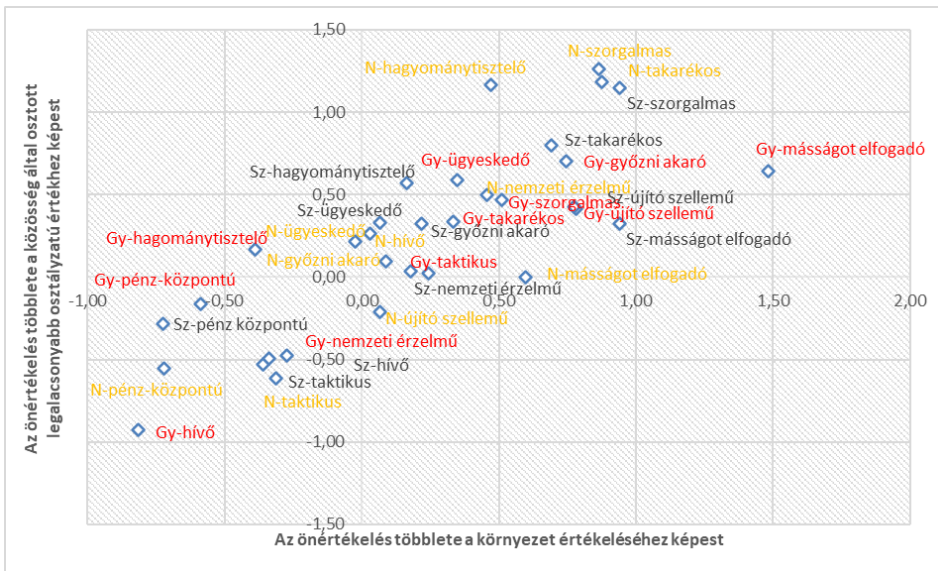
Az eredmények szerint – általában véve – azok az emberi értékek minősültek elsődlegesnek, amelyek a mindennapi, megszokott élet megkövetelte együttműködés fenntartását, a boldogulást támogatják (5. táblázat). A mögöttes értékek részben a fejlődéshez, az előrejutáshoz kapcsolódnak, részben az együttműködéstől független – de azzal nem is ellentétes – önálló létezés minőségéhez kapcsolódtak. Nem okoz ellentmondást a hagyománytisztélet itteni jelenléte, hiszen esetében inkább a lelki, szellemi, kulturális örökség személyes ápolásáról, tiszteletben tartásáról van szó, mintsem együttműködésről másokkal bizonyos hagyományok fenntartása érdekében. Az úgynevezett anti-értékek közé lényegében azok a lehetséges emberi értékek kerültek, melyek kifejezetten romboló hatásúak lehetnek a közösségen belüli együttműködésre, és ilyen módon az egész közösségre nézve is. Meglepő, hogy a tipikusan közösség-építőnek tartott vallásosság anti-

érték besorolást kapott általában véve – ez alól a nagyszülők kivételek, ahogyan majd később látni fogjuk. Ebben a tanulmányban nem kerül ugyan taglalásra, de – az áldozatvállalásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok szerint – a két fiatalabb generáció nem ellenséges általában véve a vallásossággal, a hívőkkel szemben. Ugyanakkor a hétköznapi életben megtapasztalt, „kérdő” és valódi hit nélküli vallásosságot valóban nem tartják vonzóknak, értékesnek, hanem éppen ellenkezőleg.

Érdekesek az eredmények abban az esetben, amennyiben a három generációt külön vizsgáljuk. A gyerekek esetében olyan értékek szorultak ki az elsődleges értékek közül – bár értékük nem sokkal maradt el a 0,5-től – mint a család-központúság, szorgalmasság és a takarékoság. Ugyanakkor a gyerekeknél megjelent az elsődleges értékek között a másság elfogadása és a győzni akarás. Mindez jelezheti a fiatalok önállósodási törekvéseit a családi, közösségi és anyagi kötöttségekkel, elvárásokkal szemben. Ezt mutatja az is, hogy az anti-értékek közé került a nemzeti érzelműség és a hagyománytisztelet. Másrészt azt is tükrözi az eredmények, hogy a gyermekek gyorsabban, kisebb munkával kívánják céljaikat elérni, akár mások rovására is. Ezt az is jelzi, hogy az anti-értékek közül kikerült a taktikusság. A gyermekekben még nagyobb a vágy az önkifejezés iránt, így természetes, hogy a másság elfogadása esetükben nagyon lényeges személyes érték. A szülők esetében az a figyelemreméltó, hogy az ő generációs értékeik alig térnek el szignifikánsan az átlagostól. A nagyszülők esetében a hagyománytisztelet elsődleges értékévé vált, miközben az újító szelleműség bekerült az anti-értékek közé. A türelmességet és a hitet is sokkal jobban értékelik, mint az átlag. A táblázatban kialakított – mögöttes értékeket alábontó – szürke felületbe az áttekinthetőség érdekében nem kerültek feltüntetésre az elsődleges értékek, illetve az anti-értékek közül, valamint közé bekerülő elemek. Olyan eset ugyanis nem volt, amikor elsődleges értékből anti-érték vált volna, vagy fordítva.

A szerzők szerint figyelemreméltó eredmények születtek akkor, mikor a gyermekek, illetve a szülők és a nagyszülők eredményei számszerűleg is – nemcsak kategóriák szerint – összehasonlításra kerültek. Az összehasonlíthatóság érdekében, ahogyan a három generációt együtt vizsgálva, itt is az ott legalacsonyabb osztályzást kapott érték, azaz a nemzeti érzelműség átlagos osztályzata (3,2) volt a viszonyítási alap. Másrészt, Az áttekinthetőség érdekében csak azzal a 11 értékkel, anti-értékkel foglalkozunk (5. ábra), amelyek esetében a legnagyobb eltérések voltak a három generáció között.

5. ábra: a három generáció vonatkozásában leginkább eltérő 11 érték térképe (Gy: gyermek; Sz: szülő; N: nagyszülők)

Forrás: saját szerkesztés

- a vallásosság a nagyszülőknél még érték, de a fiatalabb generációknál már anti-érték, és egyre fiatalabb generációnál, egyre inkább az;
- a nemzeti érzelműség a nagyszülők esetében még érték, a szülők esetében kevésbé az, a gyermekek szemében azonban már anti-érték;
- a hagyománytisztelt a nagyszülők esetében még érték, a szülők esetében kevésbé az, a gyermekek szemében azonban már anti-érték;
- a taktikusság a nagyszülők esetében még anti-érték, a szülők esetében már kevésbé az, a gyerekek esetében viszont már értékévé válik;
- a dörzsöltség a nagyszülők esetében még anti-érték, miközben a fiatalabb generációk esetében egyre fontosabb értékévé válik;
- az újító-szelleműség a nagyszülők esetében még anti-érték, miközben a fiatalabb generációk esetében szinte azonos mértékben fontos értékévé válik;
- a pénzközpontúság mindhárom generáció esetében anti-érték, de a fiatalabb generációknál egyre kevésbé az;
- a győzni akarás mindhárom generáció esetében érték, és minél fiatalabb generációról van szó, annál inkább az;

- a másság elfogadása mindhárom generáció esetében érték, és minél fiatalabb generációról van szó, annál inkább az;
- a takarékoság mindhárom generáció esetében érték, de minél fiatalabb generációról van szó, annál kevésbé az;
- a szorgalmasság mindhárom generáció esetében érték, de minél fiatalabb generációról van szó, annál kevésbé az.

Konklúziók

Számos kutatás irányult arra, hogy feltárja az egyes generációk közötti kulturális különbségeket (mások mellett Payne, Summers, Steward 1973; Cennamo, Gardner, 2008; Hansen, Leuty, 2012, Twenge, 2023). Jelen kutatás unikális volt abban a tekintetben, hogy a vizsgált három generáció nagyszülő-szülő-gyermek kapcsolatban állt egymással. A szocializációban betöltött szülői szerep, ha nem is teljesen determinálta, de lényegesen befolyásolhatta a mindenkori gyermekek kulturális jellemzőit.

A felmérés eredményei igazolták azt, hogy a személyes értékek nagyfokú stabilitást mutatnak. Ennek nem mond ellent az, hogy néhány érték esetén átrendeződés volt megfigyelhető. Önmagában az, hogy a gyermekek esetében a nemzeti érzelműség, a hagyománytisztelet és a vallásosság már nem is mögöttes érték, hanem anti-érték, sokak számára nem tűnik túlzottan fontosnak. A gyermekeknél a család-centrikusság kicsúsúzása az alapértékek közül azonban riasztó. Továbbá az áldozatvállalásra irányuló kutatások szerint a gyermekek áldozatvállalási hajlandósága lényegesen csökkent a szomszédság iránt. Mindezeket együtt tekintve az a kép bontakozik ki, hogy csökken a társadalmi kohézió a fiatalok oldaláról. Csökken az elkötelezettségük közösségük iránt. Mindezt, ha kiegészítjük azzal, hogy a taktikusság, a dörzsöltség és a pénz-központosság is kezd értékévé válni a gyermekek számára – miközben a győzni akarás is felértékelődik –, az érintett szervezetek számára a kockázataik növekedésére kell számítani. Mindezt csak kissé tudja ellensúlyozni az, hogy a gyermekek szemében az újító- szelleműség és a másság elfogadása is fontosabbá válik.

Összességében megállapítható, hogy a szülők és gyermekeik között nagy a hasonlóság, - általában véve valóban meglehetősen stabilak a kulturális jellemzők. Azonban lényeges eltérések is tapasztalhatók voltak, különösen a normakövetést támogató értékek esetében. Felmerül azonban a kérdés, hogy ezek a különbségek valóban generációs különbségre utalnak,

vagy pusztán életkori sajátosságokon alapulnak. Elképzelhető ugyanis, hogy a szülők fiatalon éppen olyanok voltak, mint most a gyermekeik, vagyis életkori sajátosságokról is szó lehet. Ebből kifolyólag az sem zárható ki teljesen, hogy nem is beszélhetünk generációs különbségekről. A felvetés jogosnak tűnik, ugyanakkor ennek vizsgálatát szinte minden generációk közötti kutatás mellőzi.

Rendkívül lényeges, hogy a középső generáció, a szülők általában még kevésbé térnek el a nagyszülők generációjától. A gyermekek és szülők közötti nagyobb eltérés azt valószínűsíti, hogy a gyermekek esetében nem csak életkori sajátosságokról van szó. Valószínűbb az, hogy a gyermekek esetében az értékek átrendeződésének jelentős része tartós, és nem pedig átmeneti jelenség. Vagyis az értékek stabilitása fellazulhatott. Általában a stabilitás kisebb bizonytalanságot és kisebb kockázatokat is jelent, különösen, ha a normakövetések mögötti értékekről beszélünk. Esetünkben tehát nagyobb bizonytalanságra és kockázatokra kell felkészülni a szervezetekben, ahol a gyermekek nagyobb arányban vannak jelen. Hiszen, maguk a szervezetek is egy szocializációs közeget jelentenek. A gyermekek szocializációja nem ért véget a gyermekkorukban a családjukban és az iskolában. Az folytatódik a munkahelyen is. Tehát, amennyiben a szülők és a nagyszülők generációja megfelelő arányban van jelen a szervezetben, úgy a gyermek értékrendjét még lehet csiszolgatni. E csiszolgatási tevékenységet támogathatja az, hogy a gyermekek értékrendje kevésbé stabil, tehát hatékonyabban lehet rá hatást gyakorolni.

Szükségesnek látszika három generáció felmérése úgy is, hogy nem nagyszülők, szülők és gyermekeik esetében történik majd a kutatás. Így megfelelő kontrollcsoport jön létre annak érdekében, hogy a szülői ráhatás kiterjedése és mértéke számszerűsíthetővé váljon. Ez is a kutatás egyik lehetséges további irányát jelentheti.

Természetesen jelen kutatás eredményei nem általánosíthatók az egész világra, de még Magyarországra sem, hiszen a vizsgált egyetemisták és családjaik földrajzilag behatárolt területen élnek, a közgazdász szak is fontos lehet, így lehetséges, hogy bizonyos szubkultúra jellemzi a válaszadókat. Mivel azonban nincs egységes világkultúra, így ez kifejezetten érdekes lehet, hogy más irányultságú egyetemi hallgatók, máshol élő családok esetében a vizsgált jellemzők hogyan alakulnak. Ez is egy további irányát jelentheti a kutatásnak.

Irodalomjegyzék

- Albenese, R. Fleet, D. D. (1985) Rational Behavior in Groups: The Free-Riding Tendency; *The Academy of Management Review*, Vol. 10(2), pp. 244-255.
DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4278118>
- Arrow, K. J. (1951): Social Choice and Individual Values; John Wiley & Son, New York
- Beugelsdijk, S. Maseland, R. Hoorn, A. (2015) Are Scores on Hofstede's Dimensions of National Culture Stable over Time? A Cohort Analysis; *Global Strategy Journal* 5(3) pp. 223-240. DOI: <https://doi.org/10.1002/gsj.1098>
- Buchanan, J. M. (1965) Ethical Rules, Expected Values and Large Numbers; *Ethics*, vol. 76. no. 1. pp. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.1086/291559>
- Bunders, D. J. Akkerman, A. (2022). Commitment issues? Analysing the effect of preference deviation and social embeddedness on member commitment to worker cooperatives in the gig economy. *Economic and Industrial Democracy*, 44(4).
DOI: <https://doi.org/10.1177/0143831X221101425>
- Carden, A. Caskey, G. Kessler, Z. (2022). Going Far by Going Together: James M. Buchanan's Economics of Shared Ethics. *Business Ethics Quarterly*, 32(3), pp. 359-373.
DOI: <https://doi.org/10.1017/beq.2021.26>
- Cennamo, L. and Gardner, D. (2008), „Generational differences in work values, outcomes and person-organisation values fit“, *Journal of Managerial Psychology*, 23(8), pp. 891-906. DOI: <https://doi.org/10.1108/02683940810904385>
- Coleman, J. S. (1990): *Foundations of Social Theory*; Harvard University Press, Cambridge
- Daniel, E. Bardi, A. Fischer, R. Benish-Weisman, M. Lee, J. A. (2022). Changes in Personal Values in Pandemic Times. *Social Psychological and Personality Science*, 13(2), 572-582. DOI: <https://doi.org/10.1177/19485506211024026>
- Fischer, R. et al. (2011) Does Social Context Affect Value Structures? Testing the Within-Country Stability of Value Structures With a Functional Theory of Values; *Journal of Cross-Cultural Psychology* 42(2), pp. 253-270.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022110396888>
- Hansen, J.-I. C., & Leuty, M. E. (2012). Work Values Across Generations. *Journal of Career Assessment*, 20(1), 34–52. DOI: <https://doi.org/10.1177/1069072711417163>
- Helfer, H. (2022): Institutional hierarchies and economic growth: A bundled approach, *CIW Discussion Paper*, No. 2/2022, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Centrum für Interdisziplinäre Wirtschaftsforschung (CIW), Münster
URL: <http://hdl.handle.net/10419/266694>
- Hofstede, G. Hofstede, G. J. Minkov, M. (2010): *Cultures and Organizations – Software of the Mind – Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*; McGraw – Hill, New York
- Huntington, S. P. (2000): Cultures Count; in: Harrison, L. E. Huntington, S. P. (eds.) *Culture Matters – How values shape human progress*; Basic Books, New York, pp. xiii-xvi.
- Knack, S. Keefer, P. (1997) Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation; *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), pp. 1251-1288
DOI: <https://doi.org/10.1162/003355300555475>
- Krech, D. Crutchfield, R. S. Ballachey, E. L. (1962) *Individual in Society – A Textbook of Social Psychology*; McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo

- Kroeber, A. L. Kluckhohn, C. (1967): *Culture – A Critical Review of Concepts and Definitions*; Vintage Books A Division of Random House, New York
- Minkov, M. (2012): *Cross-cultural analysis: The science and art of comparing the world's modern societies and their cultures*; Sage, Los Angeles.
- North, D. (1994) Institutions matter; Working paper, *Economic History*, no. 9411004
URL: <https://hdl.handle.net/10535/3768>
- Payne, S. Summers, D. A. Steward, T. R. (1973) Value Differences Across Three Generations; *Sociometry* 36(1), pp. 20-30. DOI: <https://doi.org/10.2307/2786279>
- Porter, M. E. (2000): Attitudes, Values, Beliefs, and the Microeconomics of Prosperity; In: Harrison, L. E. Hintington, S. P. (eds.) *Culture Matters – How values shape human progress*; Basic Books, New York, pp. 14-28.
- Rikker W. H. (1980) Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for Study of Institutions; *American Political Science Review*, 74(2), pp. 432-447
DOI: <https://doi.org/10.2307/1960638>
- Sagiv, L. Schwartz, S.H. (2022) Personal Values Across Cultures; *Annual Review of Psychology* 73, pp. 517-546. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020821-125100>
- Samuelson, Paul A. (1938) A Note on the Pure Theory of Consumer's Behaviour; *Economica*, 5(17), pp. 61-71. DOI: <https://doi.org/10.2307/2548836>
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Schwartz, S. H. (2016) Basic individual values: sources and consequences. In: D Sander, T Brosch (eds) *Handbook of Values: Sources and Consequences*, pp. 63-84. Oxford, UK: Oxford University Press.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198716600.003.0004>
- Schwartz, S. H. Cieciuch, J. (2022). Measuring the Refined Theory of Individual Values in 49 Cultural Groups: Psychometrics of the Revised Portrait Value Questionnaire. *Assessment*, 29(5), pp. 1005-1019. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191121998760>
- Schwartz, S.H. (1999) A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work; *Applied Psychology : An International Review*, 48 (1), pp. 23-47
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1999.tb00047.x>
- Shepsle K. A. (1986) Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions; In: Weisberg H. F. (ed.) *Political Science: The Science of Politics*; Agathon Press, New York, pp. 51-81.
- Tang, L. Koveos, P. E. (2008) A framework to update Hofstede's cultural value indices: economic dynamics and institutional stability; *Journal of International Business Studies* 39, pp. 1045-1063. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400399>
- Twenge, J. M. (2023) Generations: The Real Differences Between Gen Z, Millennials, Gen X, Boomers, and Silents- and What They Mean for America's Future; Atria Books, Los Angeles
- Veblen T. (1899) *The Theory of the Leisure Class*; Macmillan, New York – (2007) reprint, Oxford University Press, New York.
- Williamson, O. E. (2000) The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead; *Journal of Economic Literature*, 38(3), pp. 595-613.
DOI: <https://doi.org/10.1257/jel.38.3.595>